

М. О. Кравченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"

ФОРМАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА З ПОЗИЦІЙ СИСТЕМО-СТРУКТУРНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

М. Kravchenko,
PhD, Docent, Associate Professor of Management, National Technical University of Ukraine "Kiev Polytechnic Institute"

FORMALIZATION OF THE CONCEPT OF THE ENTERPRISE ECONOMIC SUSTAINABILITY FROM THE SYSTEM-STRUCTURAL THEORY POSITIONS

У статті обґрунтовано необхідність формування нової концептуальної основи в методології дослідження стійкості економічних суб'єктів, джерелом якої може стати системно-структурна економічна теорія. Окреслено особливості трактування економічної стійкості, що витікають з екзогенного ракурсу дослідження. З позицій системно-структурної теорії формалізовано концепцію економічної стійкості підприємства. Обґрунтовано механізм формування стійкості через взаємодію чотирьох типів систем з різними просторово-темпоральними характеристиками. Виділено принципи відмінності у визначенні основних характеристик стійкості підприємства в контексті загальної та структурної теорій систем. Зроблено висновок про доцільність застосування такого підходу в якості методологічної основи дослідження економічної стійкості підприємства. Сформульовано напрями подальшого розвитку методології.

The article substantiates the need for new conceptual framework of methodology for studying the sustainability of economic subjects. Systemic and structural economic theory can become its sources. The peculiarities of the interpretation of economic sustainability arising from exogenous perspective of study are outlined. The concept of economic sustainability of the enterprise is formalized from the standpoint of this theory. The mechanism of sustainability formation through four systems types with different spatial and temporal characteristics interaction is grounded. The fundamental differences of the enterprise sustainability main characteristics definitions in the context of the overall and structure and systems theory are highlighted. The feasibility of this approach as a methodological basis for economic sustainability studies is concluded. The areas for further development of methodology are formulated.

Ключові слова: економічна стійкість, економічна система, системно-структурна теорія, підприємство.
Key words: economic stability, economic system, system-structural theory, enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У кризовий період, що спостерігається в економіці України зараз, питання забезпечення економічної стійкості суб'єктів господарювання постають надзвичайно гостро. Незважаючи на те, що концепція економічної стійкості підприємства як економічного суб'єкта мікрорівня привертає увагу дослідників вже протягом багатьох років, є достатньо широко представленою в науковій літературі, вона має дуже неоднозначну формалізацію.

І сама стійкість, і умови та критерії її забезпечення, дещо по-різному трактуються адептами найвідоміших сучасних економічних теорій. Відповідно до розширення уявлень про соціально-економічні об'єкти як складні динамічні системи і методологічних можливостей економіки, що виникають, в основному через її інтеграцію з іншими науками, найбільшого розповсюдження нині отримало трактування та дослідження умов економічної стійкості з позицій загальної теорії систем. Відповідно, методологія дослідження економічної стійкості (як і сам термін "стійкість", що прийшов на зміну раніше використовуваним термінам "рівновага", "стабільність", "надійність" тощо) була запозичена економікою з інших галузей науки, пов'язаних з вивченням механізмів функціонування складних систем, і в ній можна відслідкувати декілька напрямів залежно від того, під впливом яких системних наук вони сформовані. І часта зміна домінуючих теорій, і плуралізм методологічних підходів свідчать про те, що на даний момент економіка все ще

знаходиться "в пошуку" своєї базової універсальної системної теорії та відповідної методології. З одного боку, це пов'язано зі складністю інтеграції теоретичних і емпіричних даних через високий рівень абстрактності, що закладається в термін "система", та високий рівень конкретності, якого потребує застосування системної теорії для вирішення реальних економічних завдань [3]. З іншого — превалюючою ендегенністю системних досліджень. Як зазначив А. Лібман, "ендегенність — неперечно, основний бич сучасних емпіричних досліджень" [8].

Застосування основних постулатів відносно нової системно-структурної (неосистемної) економічної теорії для формалізації концепції стійкості економічних систем та подальше формування відповідної методології дослідження являє собою ще одну спробу в напрямку вирішення окреслених проблем.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Перспективи та проблеми застосування загальної теорії систем окреслені в працях П. Анохіна [1], А. Уймова [9], Ю. Урманцева [10]. Останнім часом проблематика забезпечення стійкості економічних систем досліджується в працях О. Гончаренко [2], О. Іншакова, Д. Чернавського [11], інших. Не недосконалість сучасної методології економічних досліджень звертали увагу П. Кругман [12], О. Лібман [8], інші. Для визначення вихідних положень нової системно-структурної теорії використані праці Г. Клейнера [3–6], Я. Корнаї [7].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Формування нової концептуальної основи методології дослідження економічної стійкості суб'єктів господарювання через формалізацію окресленої концепції з позиції системно-структурної (неосистемної) теорії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Перспективи формування єдиної узгодженої концепції економічної стійкості в контексті загальної теорії систем ускладнюються тим, що, як зазначав Н. Моїсєєв, "не зважаючи на широке використання терміну ("теорія систем" — авт.), його єдине розуміння відсутнє"; "поняття "система" належить до числа тих, для яких важко дати точне визначення". Але, в той же час, для цілей дослідження "достатньо того інтуїтивного розуміння системи, що є в кожного, хто її вивчає" [3].

У загальному розумінні систему можна визначити, за висловлюванням одного з апологетів загальної теорії систем А. Уймова, як "... будь-який об'єкт, у якому мають місце певні властивості, що знаходяться в деякому задалегідь заданому відношенні" [10]. Якщо проаналізувати визначення стійкості (економічних систем), то сучасні дослідники загалом визначають економічну стійкість як такий стан системи, при якому вдається забезпечити стабільність або позитивну динаміку вихідних параметрів її розвитку при будь-якому стані мінімального (внутрішнього та зовнішнього) середовища.

Принциповим загальнометодологічним недоліком у дослідженнях економічної стійкості суб'єктів господарювання є те, що зовнішнє середовище та економічні об'єкти, що функціонують у ньому, в основному розглядаються лише в контексті факторного впливу на економічну стійкість суб'єкту (зокрема, підприємства).

Основна відмінність нового концептуального підходу до дослідження економічних систем полягає у відмові від їх ендогенного бачення в економіці та посиленні уваги до образного (екзогенного) бачення [3—6]. При цьому бачення економічних систем не суперечить традиційним поглядам, а просто відбувається в дещо відмінному та розширеному ракурсі. Вперше ідею нової системної парадигми висунув угорський дослідник Я. Корнаї [7]. Розвиваючи її, російський вчений Г. Клейнер сформулював нову системну економічну теорію (іменовану ним в різних джерелах "структурною теорією систем" [5], "системно-структурною теорією" [6], "неосистемною теорією" [4]), що покликана усунути окреслені "провали" економічних досліджень.

За такого підходу "соціально-економічний простір розглядається як єдина система, що містить у собі безліч відносно самостійних підсистем, склад і структура яких визначається відповідно до позиції спостерігача" [4]. Оскільки система визначається як частина навколишнього світу, відносно стійка в просторі та часі, то її фундаментальними характеристиками, на думку автора, виступають границі цієї частини в просторі та часі. Відповідно, всі види систем, які є в економіці, можна умовно розділити на чотири типи в залежності від їх локалізації в просторі та часі: об'єкти (з обмеженою протяжністю у просторі та невизначеною тривалістю в часі); проекти (з обмеженою протяжністю та визначеною тривалістю); процеси (з необмеженою протяжністю та часовою невизначеністю). Всі економічні суб'єкти, незалежно від їх ієрархічного рівня, — держави, регіони, галузі, підприємства та організації, домогосподарства, фізичні особи — відносяться до систем об'єктного типу, оскільки вони зазвичай мають визначені просторові межі і необмежену тривалість у часі [3—6].

Основна ідея трактування стійкості підприємства полягає в тому, що вона розглядається як характеристика тетради — угруповання з систем чотирьох типів певного рівня. Таке трактування є логічним відображенням екзогенного ракурсу системно-структурної теорії.

З позицій нашого дослідження саме тетрада є мінімальним стійким утворенням (об'єднанням) систем чотирьох різних типів, здатним до автономного існування та самостійному розвитку. Стійкість тетради будь-якого економічного рівня не передбачає обов'язкової постійної стійкості систем, що його утворюють, проте передбачає наявність постійного складного компенсаторного механізму їх взаємодії.

Підприємство, з одного боку, є компонентом тетради більш високого рівня (в подальшому будемо їх називати комплексами), з іншого — окремою автономною системою-тетрадою, до будови, складу і стану якої аналогічним чином застосовуються принципи системної декомпозиції. Проведений аналіз та синтез основних положень системно-структурної теорії крізь призму дослідження економічної стійкості підприємства дозволяє сформулювати такі основні концептуальні засади:

1. Жодна з економічних систем не здатна до стійкого автономного функціонування: вона є обмеженою в ресурсах, якими є простір та час, та (або) "енергіях", тобто спроможностях до використання ресурсів, якими є активність та інтенсивність. З чотирьох перерахованих параметрів кожна система має два необмежених і два обмежених, нестача яких компенсується через реципієнтно-донорський зв'язок з іншими системами. Таким чином, кожна система може виступати в рівній мірі донором і реципієнтом. У процесі свого нормального функціонування економічні системи утворюють симбіотичні реципієнтно-донорські пари. Формування пар носить круговий характер, через що вони смикаються, утворюючи чотири тетради. Внаслідок цього, можна стверджувати, що самоорганізація систем в тетради виступає природним механізмом їх оптимальної взаємодії та існування.

2. У результаті взаємодії в тетраді в сукупності економічні системи забезпечують: реалізацію повного циклу базових економічних функцій — виробництва, споживання, розподілу, обміну; реалізацію повного циклу базових процесів — диверсифікації, уніфікації, волатильності, стабільності; взаємне забезпечення членів тетради просторово-часовими ресурсами і "енергіями"; як наслідок — підтримання економічного гомеостазу.

3. Характер зовнішньої взаємодії та взаємозв'язків тетрад формується на таких самопринципах, внаслідок чого кількість контрагентів у кожній системі дублюється, але при цьому набір систем-контрагентів залишається незмінним. Взаємозв'язок систем, які знаходяться на одному економічному рівні (горизонтальний), носить функціональний характер. Взаємозв'язок систем, які знаходяться на різних економічних рівнях (вертикальний), носить адміністративний характер. У результаті взаємозв'язків тетрад, розташованих на різних економічних рівнях виникає матрична структура, яка є формою стійкої функціонально-адміністративної (горизонтально-вертикальної, з точки зору геометрії структури) взаємодії економічних систем різних типів і рівнів.

4. Визначальна роль у забезпеченні економічної стійкості належить очевидно суб'єктам економіки. Відповідно, основне навантаження в процесі її забезпечення припадає на суб'єктні ієрархічні структури.

5. Забезпечення стійкості підприємства як економічного суб'єкта мікрорівня в економічному просторі забезпечується збалансованістю структур систем:

- внутрішньої тетрадної структури підсистем підприємства,
- зовнішньої функціональної структури (найближчого оточення підприємства в горизонтальній площині);
- адміністративної функціональної структури (найближчого оточення підприємства у вертикальній площині).

6. Найважливішу роль у забезпеченні економічної стійкості підприємства відіграє управління функціонуванням систем. У короткостроковому періоді основою стійкості виступає відсутність системних дисфункцій та непошкодженість взаємозв'язків між системами. Основ-

Таблиця 1. Відмінності у визначенні основних характеристик стійкості економічних систем у контексті загальної та структурної теорій систем

Характеристика	Визначення характеристики	
	Загальною (еволюційною) теорією систем	Структурною теорією систем
1. Пріоритет існування	динаміка (нестабільність або нестійкість), яка є основою розвитку системи	цілісність (стабільність або стійкість), яка є основою життєздатності системи
2. Основна форма існування	рух	гомеостаз
3. Оптимальний стан системи	стабільний розвиток	нормальне функціонування
4. Результат самоорганізації систем	адаптація (зміна внутрішньої структури) до зовнішніх умов	формування тетрад
5. Основний тип розвитку системи	біфуркаційний – при накопиченні в системі кількісних змін, якісні зміни відбуваються випадковим, хаотичним чином	еволюційний – якісні зміни носять інкрементальний характер зі збереженням ключових визначальних характеристик системи
6. Умови переходу системи на якісно новий рівень	досягнення точки біфуркації	закінчення життєвого циклу систем, що мають обмеження в часі (проектів та процесів)
7. Характер самоорганізації	коеволуційний	реципієнтно-донорський
8. Основна загроза існуванню (стійкості)	системна замкненість, відсутність взаємодії	наявність системних дисфункцій, відсутність або порушення каналів взаємодії
9. Природа стійкості	стійкість стану (рівновага) системи, що обумовлюється врівноваженістю елементів системи при збереженій динаміці і траєкторії її розвитку	стійкість образу (цілісність) – певного фрагменту універсуму, що виділяється в просторово-часовому континуумі і складається з систем чотирьох типів
10. Основа забезпечення стійкості	найважливішу роль має самоорганізація, до якої система прагне при мінімумі зовнішнього управління	найважливішу роль має регулювання (управління); фактор самоорганізації розглядається як другорядний
11. Темпоральні параметри стійкості (зворотність часу)	незворотність часу – спрямованість часу однозначна для всіх систем	зворотність часу – як правило, для обмежених систем час може бути повернено
12. Наявність генетичного механізму передачі стійкості	визнання існування генетичних механізмів передачі успадкованих ознак	визнання закономірностей у процесах формування нових економічних систем на базі існуючих

Джерело: складено автором на основі аналізу [1–6, 10–12].

на увага повинна бути приділена забезпеченню повноцінної взаємодії систем.

7. У довгостроковому періоді особливої уваги потребує добір елементів тетради. Стійкість тетради обмежена тривалістю життєвих циклів проектів та процесів, доданих до неї. Після завершення життєвого циклу однієї або декількох підсистем в тетradі, системи, що залишилися, створюють новий осередок, здатний до автономного існування. Для розвитку тетради необхідне своєчасне залучення в неї інноваційних процесів та проектів з метою заміни тих, життєвий цикл яких завершується.

Проведений аналіз сутності концепції економічної стійкості дозволяє виявити відмінності в її трактуванні з позицій загальної та системно-структурної теорій систем (табл. 1).

Таким чином, економічна стійкість підприємства виявляється системною структурною інтегрованою характеристикою тетрадних утворень з систем чотирьох типів. Пояснимо зміст прикметників, використаних як ознаки.

Системна. Екзогенний ракурс, притаманний застосованому підходу, розширює бачення, чітко детермінує, проте не змінює сутності трактування економічний об'єктів як складних систем. І комплекс, і підприємство з притаманною йому тетрадною структурою елементів, і всі інші компоненти економічного середовища формально володіють всіма ознаками складних економічних систем. Вони є економічними, оскільки забезпечують реалізацію базових економічних процесів — виробництва, розподілу, обміну та споживання благ і не можуть функціонувати без участі людини — ключової особи економічних процесів.

Структурна. Базою забезпечення стійкості є реципієнтно-донорські зв'язки між системами, які мають чітко визначений, незмінний характер, викликаний апріорними просторово-темпоральними обмеженнями систем різних типів. Це, в свою чергу, обумовлює формування відповідної матричної структури економіки, яка є осно-

вою стійкості. За такого підходу більше, ніж за інших, стійкість розглядається структурною характеристикою, оскільки забезпечується саме непорушністю структури, характеру та повноти каналів взаємодії між системами.

Інтегрована. Спираючись на аксіоматику системно-структурної теорії, можна стверджувати, що тетрадний устрій є властивим як для внутрішнього наповнення підприємства, так і для всього економічного простору. Економічна стійкість підприємства формується як результат безпосередньої взаємодії тетрад: внутрішньої, зовнішньої горизонтальної та зовнішньої вертикальної (мікро-, мезо- та макrorівнів). Такий інтегрований підхід до дослідження повинен сприяти розв'язанню фундаментальних протиріч між висновками різних теорій щодо умов забезпечення стійкості, а також проведеному несуперечливого опису та аналізу впливу макро-, мезо- та мікрорівнів економіки в процесі їх взаємодії при формуванні стійкості.

Суттєвою методологічною перевагою використання системно-структурної теорії для цілей нашого дослідження вважаємо також можливість чіткої ідентифікації системоутворюючого чинника. Будь-якої системна теорія для забезпечення своєї несуперечливості, узгодженості та універсальності (навіть у межах певної сфери), повинна ґрунтуватись на виділенні загальних системоутворюючих факторів, що дозволяють провести ідентифікацію систем і виявити закономірності функціонування кожної з них. При застосуванні положень загальної системної теорії, кібернетики, синергетики тощо чітка ідентифікація системоутворюючих чинників часто відсутня. Про таку ваду наголошують багато дослідників, в тому числі апологети теорій систем — П. Анохін [1], Г. Клейнер [3–6], Я. Корнай [12], А. Уйомов [9], Ю. Уманцев [10], інші. Так, П. Анохін, уточнюючи питання застосування загальної теорії систем, стверджував, що ігнорування основної проблеми системології — виділення системоутворюючого фактора чреватиме теоретичною невизначеністю, відсутністю зв'язку

з конкретними науковими дисциплінами і неконструктивністю основних положень дослідницької роботи. З цих позицій він стверджує, що термін загальна, застосований до теорії систем А. Берталанфі, не має достатнього логічного обґрунтування і саме це надзвичайно обмежує її конструктивне використання в науково-дослідному процесі. "...Відсутність системоутворюючого фактора не дає можливості встановити ізоморфність між явищами різного класу, а отже, і не може зробити теорію загальною" [1]. В системно-структурній економічній теорії системоутворюючий чинник ідентифікується надзвичайно чітко, хоча і носить суб'єктивний характер. Ним є домінуюче у кожній системі співвідношення просторово-часових обмежень. Це співвідношення і є критерієм ізоморфності закономірностей функціонування зовсім різних на перший погляд економічних систем.

Системна ідентифікація об'єкту дослідження, як зазначає Ю. Урманцев, відкриває цілий ряд перспектив та можливостей. Зокрема, вона дозволяє: уявити досліджуваній об'єкт як систему; провести класифікацію систем (класифікування, подальше вилучення та аналіз виділених класів (типів) систем, автор вважає другою основною методологічною вимогою теорії систем); виявити поліморфізм, ізоморфізм, симетрію, асиметрію систем, визначити способи їх виникнення; побудувати прогнози розвитку систем; встановити зв'язки системи з системами інших типів; вирішувати конкретні наукові завдання (в контексті нашого дослідження — завдання забезпечення економічної стійкості підприємства як системи — авт.); пояснювати явища; виявляти і виправляти помилки (допущені в результатах попередніх "неструктурованих" досліджень — авт.); будувати моделі і математизувати опис систем, тощо [10].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, обґрунтовано вважаємо, що системно-структурна теорія може бути використана в якості аксіоматичної та методологічної основи для проведення емпіричного дослідження стійкості суб'єктів господарювання. Але при цьому трактування стійкості повинно мати кумулятивний характер, частково асимілюючи принципи та закономірності, виведені в загальній системній, еволюційній, інших теоріях. Новий підхід дозволить усунути "провали", які виникли в наслідок преваючої ендогенності досліджень і сприятиме вирішенню нагальних завдань, що стоять перед дослідниками проблематики економічної стійкості підприємств, зокрема визначенню підприємства в системі економічних об'єктів; окресленню його системних меж і емергентних характеристик; чіткій ідентифікації системних умов стійкості; з'ясуванню рівня та характеру співвідношення двох параметрів системи — стійкості та мінливості тощо.

Але для того, щоб вийти на рівень нової економічної парадигми окреслений підхід повинен позбавитися фрагментарності, якою "грішать" багато нових підходів. Як зазначав А. Лібман, через постійне впровадження "принципово нових" теоретичних підходів, ... жодна з парадигм не отримує належного розвитку", "цим пояснюється недосконалість всіх парадигм, що змушує постійно пропонувати нові концепції" [8]. Очевидно, що з огляду на "молодість" неосистемної теорії, вона є ще недостатньо опрацьованою навіть в загальному контексті. Для її повноцінного використання в якості методологічної основи дослідження необхідне формування більш розширеної та несуперечливої системи постулатів, узгоджених понять, принципів і механізмів реалізації з урахуванням сфери та направленості її застосування; їх апробація на ряді репрезентативних представників тощо. Крім того, уточнення потребує цілий ряд питань фундаментального характеру — на цьому наголошує і автор теорії [5].

Література:

1. Анохин П.К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем // Принципы системной организации функций. — М.: Наука, 1973. — С. 5—61.
2. Гончаренко О.М. Дослідження стійкості розвитку підприємства як економічної системи // Труды Одесского политехнического университета. — 2009. — Вып. 1—2 (33—34). — С. 242—246.
3. Клейнер Г.Б. Государство — регион — отрасль — предприятие: каркас системной устойчивости экономики России. Часть 1 // Экономика региона. — 2015. — № 2. — С. 50—58.
4. Клейнер Г.Б. Новая теория экономических систем и ее приложения // Вестник Российской академии наук. — 2011. — Т. 81. — № 9. — С. 794—808.
5. Клейнер Г.Б. Системная парадигма в экономических исследованиях: новый поход [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kleiner.rf>
6. Клейнер Г.Б. Системная экономика как платформа развития современной экономической теории / Г.Б. Клейнер // Вопросы экономики. — 2013. — № 6. — С. 4—28.
7. Корнай Я. Системная парадигма // Вопросы экономики. — 2002. — № 5. — С. 4—22.
8. Либман А.М. Современная экономическая теория: основные тенденции // Вопросы экономики. — 2007. — № 3. — С. 36—54.
9. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем. — М.: Мысль, 1978. — 72 с.
10. Урманцев Ю.А. Общая теория систем: состояния, приложения и перспективы развития // Система. Симметрия. Гармония. — М.: Мысль, 1988. — С. 38—130.
11. Чернавский Д.С. Синергетика и понятие устойчивости динамических систем [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://spkurdyumov.ru>
12. Krugman P. How Did Economists Get It So Wrong // The New York Times. — 2009. — September. — 2.

References:

1. Anohin, P.K. (1973), "Fundamental questions of general functional systems theory", Principy sistemnoi organizacii funkciy, pp. 5—61.
2. Goncharenko, O.M. (2009), "Research of sustainability of the enterprise as economic system", Trudy Odesskogo politehnicheskogo universiteta, vol. 1—2, no. 33—34, pp. 242—246.
3. Kleiner, G.B. (2005), "State — region — industry — enterprise: frame of the Russian economy system stability", Ekonomika regiona, vol. 2, pp. 50—58.
4. Kleiner, G.B. (2011), "The new theory of economic systems and its applications", Vestnik Rossiiskoi akademii nauk, vol. 81, no. 9, pp. 794—808.
5. Kleiner, G.B. (2007), "System paradigm in economic studies: a new approach", available at: <http://www.kleiner.rf> (Accessed 5 Nov 2015).
6. Kleiner, G.B. (2013), "The system economy as a platform for the modern economic theory development", Voprosy ekonomiki, vol. 6, pp. 4—28.
7. Kornai, J. (2002), "The system paradigm", Voprosy ekonomiki, vol. 5, pp. 4—22.
8. Libman, A.M. (2007), "Modern economic theory: the main trends", Voprosy ekonomiki, vol. 3, pp. 36—54.
9. Uemov, A.I. (1978), Sistemnyi podhod i obshaya teoriya sistem [System approach and general systems theory], Mysl', Moscow, Russia.
10. Urmancev, Y.A. (1988), "The general theory of systems: state, application and perspectives of development", Sistema. Simmetriya. Garmoniya, pp. 38—130.
11. Chernavskii, D.S. (2015), "Synergetics and the concept of stability of dynamical systems", available at: <http://spkurdyumov.ru> (Accessed 5 Nov 2015).
12. Krugman, P. (2009), "How Did Economists Get It So Wrong", The New York Times, [Online], vol. 02/09, available at: <http://www.nytimes.com> (Accessed 5 Nov 2015).

Стаття надійшла до редакції 06.11.2015 р.